

DOROTA BRYLLA
UNIwersytet Zielonogórski, Zielona Góra
D.BRYLLA@IFIL.UZ.ZGORA.PL

O nieateistycznym i akosmicznym charakterze panteistycznej filozofii Spinozy według Salomona Majmona

W artykule skupiono się na zasygnalizowanym przez XVIII-wiecznego żydowskiego filozofa polskiego pochodzenia Salomona Majmona przekonaniu o niesłuszności traktowania filozofii Barucha Spinozy (1632–1677) – tj. w istocie filozofii panteistycznej – jako filozofii, czy też systemu myśli, ateistycznej, a także na słuszności (w opinii Majmona) określania jej mianem akosmizmu (z tym ostatnim nie zgodzimy się). Z dominującym poglądem dokonującym utożsamienia panteizmu Spinozy z ateizmem Majmon pobieżnie polemizuje na kartach *Autobiografii*, w której opisuje swoje fizyczne peregrynacje i mentalne wycieczki¹.

¹ Współczesne wydanie polskie: S. Majmon, *Autobiografia*, t. 1, przeł. L. Belmont (przekład uwspółcześniła i poprawiła Bella Szwarcman-Czarnota), Warszawa 2007; S. Majmon, *Autobiografia*, t. 2, przeł. L. Belmont (tekst przejrzał i przypisami opatrzył Piotr Paziński), Warszawa 2007. Oryginalne wydanie niemieckie: *Salomon Maimon's Lebensgeschichte. Von ihm selbst geschrieben und herausgegeben von K. P. Moritz. In zwei Teilen*, Berlin 1792. Sprzeciw wobec określania spinozjanizmu ateizmem oraz słuszność nazywania tego pierwszego akosmizmem: S. Majmon, *Autobiografia*, t. 1, s. 125–126.

1. Salomon Majmon: charakterystyka postaci

Salomon Ben Jehoszua (później Salomon Majmon, które to „nazwisko” przyjął filozof na cześć swojego mistrza: żydowskiego średniowiecznego racjonalisty Mojżesza Majmonidesa) – „Żyd polski, który filozoficznie związał się z myślą niemiecką”² – urodził się w roku 1753 we wsi Suchowyborze, niedaleko Nieświeża (ówcześnie Polska, dobro radziwiłłowskie; dziś Litwa); zmarł w roku 1800 w Podbrzeziu Dolnym (dziś Kozuchów; woj. lubuskie). W młodości pobrał gruntowne nauki żydowskiej teologii, jednakże, skutkiem swojego krytycznego i filozoficznego („miłującego mądrość”) usposobienia, tradycyjna wiara zaczęła kruszyć się w jego umyśle i szybko odszedł Majmon od żydowskiej ortodoksji – zarówno w wymiarze doktrynalnym, jak i kultowym.

Filozoficznie Majmon zajmował się, najogólniej mówiąc, dwiema rzeczami: krytyką religii żydowskiej w jej odślonie bezrefleksyjnego rytualizmu i judaizmu rabinicznego³ (filozofia religii) oraz filozofią racjonalną. Przez wzgląd na tę ostatnią zafascynował się Majmon Spinozą. Napisał:

Czytałem Spinozę; głębokość myśli tego filozofa i jego umiłowanie prawdy podobają mi się nadzwyczajnie [...] i tak bardzo byłem przekonany o jego [systemu Spinozy – D. B.] prawdziwości, iż wszelkie usiłowania Mendelssohna [Mojżesza Mendelssohna: żydowsko-niemieckiego filozofa, inicjatora ruchu żydowskiego oświecenia – Haskali, którego Majmon poznał będąc w Berlinie i z którym się zaprzyjaźnił – D. B.] odciążenia mnie odeń okazały się bezpłodne⁴.

Roman Kozłowski podaje z kolei:

W krótkim czasie poznaje [Majmon – D. B.] doktrynę Helwecjusza, Locke’a, Hume’a, Leibniza i Spinozy. Nad tą ostatnią zatrzymuje się najdłużej. Zachwyca go głębokość myśli tego filozofa – bezkompromisowe poszukiwanie prawdy oraz jej głoszenie. Maimon olśniony ideą monizmu i konsekwentnym wolnomyślicielstwem Spinozy staje się jego gorącym obrońcą⁵.

² J. Woleński, *O Salomonie Majmonie*, [w:] S. Majmon, *Autobiografia*, t. 1, s. 21.

³ Choć sam został Majmon na rabina wyuczony.

⁴ S. Majmon, *Autobiografia*, t. 2, s. 108.

⁵ R. Kozłowski, *Salomon Maimon jako krytyk i kontynuator filozofii Kanta*, Poznań 1969, s. 28.

Był zresztą Majmon umysłem bardzo krytycznym i racjonalnym, przez co heterodoksyjnym i – tak jak Spinoza – wolnomyślicielskim⁶. Krytycznie podchodził myśliciel do tradycji religijnej, w której został wychowany (*nota bene*: podobnie jak Spinoza – również Żyd), niemniej pozostał judaizmowi, jakkolwiek przepuszczonemu przez pryzmat osobistej refleksji, wierny do końca swojego życia.

Jako krytyk dał się Majmon poznać również dzięki dokonanej przez siebie krytyce filozofii Immanuela Kanta (jego *Krytyki czystego rozumu*), co ujął w system w swojej *Próbie filozofii transcendentalnej*⁷. Majmon był wszak przedstawicielem filozofii niemieckiej (wiele lat spędził w Berlinie), a w jej ramach kontynuatorem (jakkolwiek krytykiem) kantyzyzmu. Majmon napisał o sobie:

Byłem zwolennikiem wszystkich systemów filozoficznych po kolei: perypatetykiem, spinozystą, leibnicystą, kantystą i wreszcie sceptykiem i zawsze starałem się czymś przyczynić do wyświeślenia i rozwinięcia systemu, który w danym czasie uważałem za jedynie prawdziwy⁸.

Był zatem Majmon nie tylko interpretatorem, ale i twórcą. Krytykował Kantowski dualizm, pozostając przy tym przedstawicielem idealizmu transcendentalnego. W swojej epistemologii Majmon opowiedział się przeciw Kantowskiej kategorii rzeczy samej w sobie (transcendentalnej, apriorycznej formie poznania, tj. czemuś istniejącemu poza podmiotem poznającym, tj. istniejącemu niezależnie od świadomości, niemniej na nią oddziałującemu), w zamian proponując system myślowy, w którym poza świadomością nic nie ma realnej egzystencji, tzn. system, w którym to, co obiektywne i to, co subiektywne jest jednym i tym samym⁹. Do postawienia takiej tezy skłoniło Majmona przekonanie, że samo ludzkie poznanie jest już uprzednio zde-

⁶ Por.: „W niektórych miastach przyjmują go zrazu serdecznie, ale po zapoznaniu się z jego poglądami na sprawy religii, z jego wrogim wręcz stosunkiem do fanatyzmu i przesądów, Salomona Majmona przepędzają miejscowi notable kahalni” [B. Mark, *Salomon Majmon (W dwusetną rocznicę urodzin)*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego”, lipiec–grudzień 1954, nr 11–12, s. 170].

⁷ *Versuch über die Transcendentalphilosophie. Mit einem Anhang über die symbolische Erkenntniss und Anmerkungen von Salomon Maimon aus Litauen in Polen*, Berlin 1790 (z listem dedykowanym królowi polskiemu).

⁸ S. Majmon, *Autobiografia*, t. 2, s. 166.

⁹ R. Kozłowski, *Salomon Maimon...*, s. 68, 71, 180.

terminowane przez umysł¹⁰ (co ma zresztą stanowić o wewnętrznej sprzeczności założeń filozofii Kanta)¹¹.

Majmon był płodnym autorem: pisał prace (krótsze traktaty oraz dłuższe dzieła) na wiele tematów i z różnych dziedzin: tak filozofii (głównie filozofii racjonalnej), jak i nauk przyrodniczo-matematycznych. Tworzył zasadniczo po niemiecku, rzadziej po hebrajsku¹². Ostatnie, i twórcze, lata życia spędził Majmon w posiadłości swojego wieloletniego przyjaciela hrabiego Hansa Wilhelma Adolfa von Kalckreutha na Dolnym Śląsku (Podbrzezie Dolne)¹³, gdzie zmarł¹⁴.

2. Majmona sprzeciw wobec zrównywania spinozjanizmu z ateizmem oraz zarys filozofii Spinozy

Tezę o nieusprawiedliwionym określaniu panteistycznego spinozjanizmu ateizmem (rzecze Majmon: „Niepojęte jest, jak można było system Spinozjański uznawać za wsparcie dla poglądu ateistycznego. Są one przecież diametralnie odmienne”¹⁵) uzasadnia filozof inną tezą, mianowicie mówiącą

¹⁰ J. Lewkowicz, *Salomon Majmon i jego filozofia (szkic do sylwetki)*, Warszawa 1908, s. 20.

¹¹ To jedynie ludzkie wrażenia (tzn. ludzkie wrażenia rzeczy) mają być tym, co ludzie (podmioty poznające) są w stanie poznać, jakkolwiek i to nie stanowi o tym, co istnieje miałyby rzeczywistość – tj. niezaprzeczalnie i niepowątpiewalnie, tzn. niezależnie od umysłu. Wrażenia w filozofii Majmona konstytuują ludzką wiedzę o świecie, jakkolwiek nie dowodzą istnienia rzeczywistości zewnętrznej względem epistemicznego podmiotu (zresztą i samo pochodzenie wrażeń pozostaje nieznanne). Według Majmona „[...] istnienie rzeczywistości nie jest faktem bezpośrednio pewnym” (tamże, s. 30).

¹² Odnośnie do dzieł Majmona zob. <http://www.salomon-maimon.de/werk/schriften.php>, 20.03.2014. Strona ta, prowadzona przez niemieckie *Salomon-Maimon-Gesellschaft* (Towarzystwo Salomona Majmona), jest wiarygodnym źródłem wyszczególniającym tytuły prac Majmona (i ważnych dzieł o nim). Pisma popołnione przez Majmona zamieszcza też biograf Majmona, Sabattia Josaph Wolff w swojej *Maimoniana. Oder Rhapsodien zur Charakteristik Salomon Maimon's*, Berlin 1813, s. 261–264.

¹³ Najbardziej znane dzieło Majmona z tego okresu to *Kritische Untersuchungen über den menschlichen Geist, oder das höhere Erkenntnis- und Willensvermögen* [Krytyczne uwagi nad istotą ducha ludzkiego czyli wyższymi władzami poznania i woli], Lipsk 1797.

¹⁴ Więcej na temat postaci Majmona zob.: D. Brylla, *Życie i twórczość Salomona Majmona z uwypatnieniem okresu kożuchowskiego*, [w:] *Ludzie w dziejach Kożuchowa*, red. T. Andrzejewski, Kożuchów 2013, s. 67–93.

¹⁵ S. Majmon, *Autobiografia*, t. 1, s. 126.

o stanowieniu przez ten pierwszy systemu *stricte* teologicznego (w słowach Majmona chodzi o „system filozoficznej teologii”¹⁶), jednakowoż nieateistycznego (co warunkuje popularne przekonanie o wyznaczaniu przez filozofię Spinozy ateizmu – nie ma tu bowiem wiary w Boga osobowego i transcendentnego), tylko silnie nieortodoksyjnego, nieateistycznego. Nieporozumienie wynika z faktu, że ateizm rozumiany powszechnie był (i często jest) jako stanowisko filozoficzno-religijne, w którym występuje negatywne odniesienie do Boga upersonalizowanego i transcendentnego, czyli po prostu przeczy się istnieniu tak pojętego Boga (ateizm jako *a-teizm/nieteizm*)¹⁷. W panteizmie Spinozy Boga transcendentnego i osobowego nie ma, ale nie oznacza to jeszcze, że słuszne jest nazywanie tej filozofii ateizmem¹⁸, ponieważ „Odpowiedź na pytanie, kiedy mamy do czynienia z ateizmem, zależy od tego, co się zakłada jako właściwe pojęcie Boga”¹⁹.

Kością niezgody w tym konflikcie jest wszak charakter bóstwa, którego egzystencję się neguje. Ateizm jako przeświadczenie o nieistnieniu transcendentnego Boga osobowego, będącego z reguły dodatkowo stwórcą i prawodawcą oraz sprawującym opiekę nad światem (prowidencjalizm), czyli przeświadczenie zaprzeczające rzeczywistości Boga charakterystycznego dla teologii teizmu, jest w naszym odczuciu – podobnie jak według Majmona – optyką zbyt wąską. Utożsamienie bowiem Boga – lub lepiej: sfery *sacrum* – z transcendentnym bóstwem w jakiś sposób osobowym nie jest jedynym możliwym ujęciem boskości. Majmon pozostaje świadomy tego nieporozu-

¹⁶ Zob. tamże, s. 125.

¹⁷ W tym duchu zob. pierwsze znaczenie hasła „ateizm” w opracowaniu Zofii Zdybickiej: <http://www.ptta.pl/pef/pdf/a/ateizm.pdf>, 11.08.2014. Por. *Die Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft*, Bd. 1 (A–D), H. Gunkel, L. Zscharnack, et al. (Hrsg.), Tübingen 1927, kol. 602–609; hasło „Atheismus” (‘ateizm’) [op. C. Fabricius].

¹⁸ Por. słowa Michela Onfray’a: „Gdzie u Spinozy można znaleźć ateistyczne credo? Nigdzie. Na próżno wertowalibyśmy jego dzieła – nie odkryjemy w nich choćby linijki przeczącej istnieniu Boga. Owszem, Spinoza negował nieśmiertelność duszy i odrzucał hipotezę kary lub nagrody *post mortem*; utrzymywał, że Biblia ma kilku autorów i nie jest tekstem objawionym; w *Traktacie teologiczno-politycznym* polemizował z pojęciem narodu wybranego; opowiadał się za hedonistyczną etyką szczęścia poza dobrem i złem; nie podzielał judeochrześcijańskiej nienawiści do człowieka, ciała i świata; chociaż był żydem, cenił Jezusa jako filozofa. Ale przecież te nieortodoksyjne jaskółki nie czynią zeń jeszcze ateisty” (tenże, *Traktat ateologiczny. Fizyka metafizyki*, przeł. M. Kwaterko, Warszawa 2008, s. 45).

¹⁹ K. Rahner, H. Vorgrimler, *Mały słownik teologiczny*, przeł. T. Mieszkowski, P. Pachciarek, Warszawa 1987, kol. 27; hasło „ateizm”.

mienia, stąd jego sprzeciw wobec określania panteizmu Spinozy ateizmem: w spinozjanizmie centralne miejsce zajmuje wszak kategoria bóstwa – stąd nie może on uchodzić za ateizm; zwykł natomiast być nim określany zważywszy fakt, że owo bóstwo jest tu przedstawiane nieateistycznie. Nieupersonifikowanie Spinozjańskiego Boga (a szerzej: całkowicie inne niż teistyczne, a więc negatywne względem tegoż, ujęcie boskości) było *nota bene* tym, co szczególnie poruszyło strunę w duszy Majmona. Jak stwierdza jeden z autorów: „[...] Dłużej zatrzymał go [Majmona – D. B.] przy sobie systemat Barucha Spinozy, atoli i tu imponowała mu głównie negatywna część tej filozofii, a zwłaszcza argumenty przeciwko osobowości Boga”²⁰.

Zresztą warto zwrócić uwagę, że panteizm już na mocy samej swojej etymologii nie może ustanawiać ateizmu. Składowa (gr.) *theós* w bezpośredni bowiem sposób odsyła do Boga na sposób pozytywny – mianowicie poprzez termin (gr.) *pán* (‘wszystko’), wskazujący na czystą afirmację boskiego bytu. Zgola inaczej dzieje się w pojęciu „ateizm”, które poprzez poprzedzający słowo *theós* przedrostek (gr.) *a-* (‘nie-’) twierdzi o negacji, zaprzeczeniu istnienia Boga (boskiego bytu).

W tym miejscu warto pokrótce przedstawić założenia filozofii Spinozy.

System Spinozjański jest systemem panteistycznym, monistycznym. Głosi istnienie jednej (gr. *mónos* – ‘jedeny’), niepodzielnej (tj. niedualnej) boskiej substancji²¹. Owa substancja nazywana jest bóstwem oraz przyrodą (na mocy zależności *deus sive natura*) – ostatnie dwa terminy są tu zatem synonimiczne²². Utożsamienie Spinozjańskiego panteizmu z monizmem warunkowane jest jednością i jedynością substancji, do której wszystko się u filozofa sprowadza, i która wyznacza całość rzeczywistości (jakkolwiek przejawiać się ona będzie jako dwa poznawalne atrybuty: *res extensa* i *res cogitans*).

Filozofię Spinozy zwykło się też określać panteizmem naturalistycznym i/lub panteizmem materialistycznym, zważywszy na materialny wymiar boskiej substancji: jest ona wszakże – jako całość przyrody/natury – „nama-

²⁰ J. Lewkowicz, *Salomon Majmon...*, s. 13 (pisownia oryginalna).

²¹ Spinoza będzie się właśnie takim pojęciem posługiwać w odniesieniu do bóstwa (por.: „[...] po pierwsze, że żadna substancja nie może mieć początku; po wtóre, że jedna substancja nie może drugiej wytworzyć; po trzecie wreszcie, że nie mogą istnieć dwie takie same substancje”; B. de Spinoza, *Traktat krótki o Bogu, człowieku i jego szczęśliwości*, [w:] tenże, *Pisma wczesne*, przeł. L. Kołakowski, Warszawa 1969, s. 256).

²² „[...] natura jest bytem, o którym orzeka się wszystkie atrybuty (tamże, s. 226) oraz [...] Bóg jest bytem, o którym orzeczone są wszystkie atrybuty” (tamże, s. 235).

calna”, doświadczalna zmysłami i weryfikowalna empirycznie²³, jakkolwiek będzie tu w istocie szło o swoisty materializm (*resp.* naturalizm) spirytualny: substancji Spinozy nie można bowiem sprowadzić do czysto materialnego wymiaru rzeczywistości. U Spinozy Bóg to ekstensywna (rozciągała) substancja, ale równocześnie substancja duchowa. W związku z powyższym należy jasno odróżnić naturalizm (*resp.* materializm) – tu: duchowy – Spinozy od filozoficznego stanowiska naturalizmu redukcyjnego (skrajnego materializmu). Wszystkie byty są bowiem u holenderskiego filozofa częścią przyrody (stąd panteizm), ale ich natura pozostaje prymarnie duchowa (stąd obecność kategorii *res extensa* [rzecz rozciągała: wymiar materialny] i *res cogitans* [rzecz myśląca: wymiar spirytualny]).

W tym też duchu, jak się wydaje, wyraża się znawca i tłumacz Spinozy, Leszek Kołakowski, który konstatuje, że Spinoza operuje pojęciem substancji jako w istocie kategorią metafizyczną (tj. duchową). Jak mówi polski filozof, istnienie przyrody realizować się ma u Spinozy na mocy samego swojego pojęcia, a „[...] jej bytowanie materialne i uchwytnie musi być ujawnione osobno z niemałym trudem”²⁴. Kołakowski kontynuuje: „Do chwili, kiedy konkretne cechy substancji nie zostają odsłonięte, monistyczna i deterministyczna konstrukcja systemu [Spinozjańskiego – D. B.] wznosi się w próżni gołej abstrakcji, ponieważ a priori postulowana przyroda nie zawiera ani cienia realnej materii”²⁵.

Tym samym stanowi panteizm Spinozy panteizm naturalistyczny (Bóg to przyroda), materialistyczny – przez wzgląd na (z konkretnego punktu widzenia) materialny wymiar tego, co boskie (świat doczesny, przyroda), tzn. poprzez ideę, że istnienie, materialny byt utożsamiany jest w panteizmie z bóstwem i *vice versa*: bóstwo utożsamianie jest z istnieniem, z materialnym bytem – jednakże przy równoległej asercji, że na planie (boskiej) przyrody realizuje się immanentna duchowa, niematerialna siła, która rzeczami materialnymi, tj. bytami, kieruje „od wewnątrz”. Można to także zinterpretować na sposób mówiący o stanowieniu przez materię (przyrodę) hipostazy spirytualnego absolutu – podstawa ontyczna pozostaje wyjściowo duchowa, niefizyczna. Boskość jest tu immanensem przyrody, tzn. Bóg – jako duchowa

²³ Stąd utożsamienie tu naturalizmu z materializmem, tj. ze względu na materialny wymiar bytów, o których owe stanowiska głoszą.

²⁴ L. Kołakowski, *Jednostka i nieskończoność. Wolność i antynomie wolności w filozofii Spinozy*, Warszawa 1958, s. 152.

²⁵ Tamże.

substancja – jest przyczyną immanentną (w terminologii Spinozy: „wsobną”) wobec przyrody, tj. świata, rzeczywistości, wszystkich bytów, wszechrzeczy²⁶.

Dalej: Spinozjańskie bóstwo, tj. substancja, składa się z nieskończonej liczby atrybutów i modyfikacji (*modi*) atrybutów, jakkolwiek pozostaje bóstwo niepodzielne, niezłożone²⁷, tj. monistyczne. To dzięki atrybutom – a dokładnie rzecz ujmując: dwóm z owej nieskończonej liczby, tj. dzięki atrybutowi *res extensa* (atrybutowi rozciągłości) oraz *res cogitans* (atrybutowi myślenia) – możliwe jest poznanie Boga-przyrody (tj. substancji)²⁸. Atrybuty i ich modyfikacje wyznaczają swoiste sposoby „bytowania bytu” – tj. boskiej substancji – dostrzegalne na przyrodniczym (boskim) planie.

Co także istotne, Bóg (boża substancja) „[...] sprawia wszystko w sobie samym, a nie na zewnątrz siebie – nie ma też niczego, co by istniało na zewnątrz niego”²⁹. Bóstwo Spinozjańskie jest zatem samą swoją przyczyną (przyczyną substancji). Jednocześnie jest i przyczyną wszystkiego (pozornie) innego, co istnieje (przyczyną atrybutów i ich *modi* jako przejawów rzeczywistości) – jako swoich, tj. „substancjalnych”, manifestacji (nic bowiem nie ma egzystencji poza bóstwem: partykularne, indywidualne byty jako takie nie istnieją). Spinoza, mówiąc o Bogu, rzece: „[...] Bóg nie tyle, ściśle biorąc, utrzymuje rzeczy w istnieniu, ile – nieprzerwanie je stwarza”³⁰ – *de facto* jako ich pierwsza przyczyna, „przyczyna przyczyn”. Jest bóstwo bezpośrednią przyczyną wszelkiego bytu, jest przyczyną ontyczną, jednakowoż, co istotne, kreacja zachodzi stale, nieprzerwanie, a nie na zasadzie jakiegoś jednorazowego „*fiat*”. Nie ma mowy, gdy chodzi o akt stworzenia w Spinozjańskim panteizmie, o *fait accompli* („rzeczy dokonane”)³¹.

Ponieważ w myśli Spinozy nie pojawia się Bóg osobowy – kategorię bóstwa wyznacza monistyczna przyroda/natura (*deus sive natura*) – przeto zwykło określać się tę filozofię ateizmem, co jest jednak nieuzasadnionym redukcjonizmem. Przeciwno takiej perspektywie buntuje się Majmon. W *Słowniku filozofii* Didier Julia stwierdza³², że utożsamianie terminu „ateizm” z poglądem

²⁶ B. de Spinoza, *Etyka*, przeł. I. Myśliński, Warszawa 1991, s. 18 (część I: O bóstwie).

²⁷ Tenże, *Zasady filozofii Kartezjusza w porządku geometrycznym wywiedzione*, [w:] tenże, *Pisma Wczesne*, s. 23, 173–175.

²⁸ Tenże, *Traktat krótki o Bogu...*, s. 250.

²⁹ Tamże, s. 236.

³⁰ B. de Spinoza, *Zasady filozofii Kartezjusza...*, s. 190.

³¹ Zob. szerzej: D. Brylla, *Teozofia kabalistyczna w świetle spinozjańskiego monizmu panteistycznego*, „Idea. Studia nad Strukturą i Rozwojem Pojęć Filozoficznych”, 2013, nr 25, s. 25–46.

³² D. Julia, *Słownik filozofii*, przeł. K. Jarosz, Katowice 2006, s. 27; hasło: „ateizm”.

deistycznym (odrzucającym „[...] wszelkie przedstawienie Boga”³³) z jednej strony, a z drugiej właśnie z panteizmem (zrównującym Boga z przyrodą; reprezentatywnym dla Spinozy) charakterystyczne było dla wieku XVII, kiedy to słowo „ateizm” niosło właśnie taki, a nie inny sens³⁴. Majmon żył stulecie później, stąd możliwe, że pogląd, który krytykuje to jeszcze echo owego siedemnastowiecznego stanowiska. Dodać można, że termin „ateizm” pojawia się na przełomie XVI i XVII w., a termin „panteizm” jest czasowo podobny: ukucie go, w roku 1705, przypisuje się Johnowi Tolandowi. Oczywiście, idee panteistyczne są dużo wcześniejsze niż okres życia wspomnianego irlandzkiego wolnomyśliciela – znajdują się wszak w pismach i poglądach poprzedzających filozofów, jakkolwiek nie są one tutaj jeszcze nazywane panteizmem³⁵.

Majmon słusznie dostrzega w systemie filozoficznym Spinozy silne nacechowanie duchowością, teologicznością, a wręcz religijnością owej doktryny³⁶, niemniej przy zaznaczającej się nieobecności teistycznych tez na temat Boga. I ta ostatnia cecha nie powinna stanowić wyznacznika ateizmu (*resp.* wiary religijnej). Za religijny (i to w istocie „prawdziwie” religijny) uznaje Majmon panteizm Spinozy ze względu na tutejsze ujęcie kategorii przyczynowości. W opinii żydowskiego myśliciela „religia prawdziwa” to taka, w której do opisu skutków zauważalnych na planie rzeczywistości stosuje się „[...] pojęcie przyczyny w ogóle, nie wyobrażając jej samej w sobie (skoro jest zu-

³³ Tamże. Deizm – jako pogląd opozycyjny względem teizmu – to jednak coś więcej. Jak podaje *Leksykon religioznawczy*, red. W. Tyloch (i in.), Warszawa 1988, s. 57 (hasło „deizm” opracowane przez Henryka Swienko): „[...] Według stanowiska deistycznego istniała na początku świata bezosobowa siła sprawcza zwana Bogiem, która przyczyniła się do powstania świata (»pierwszy zegarmistrz, który zbudował mechanizm i uruchomił sprężynę«), obdarzył go zdolnością do samoistnego istnienia, do dalszego rozwoju i wszelkich zmian, odtąd jednak nim się nie interesuje i nie interweniuje w jego bieg. Od momentu powstania świat istnieje i rozwija się samodzielnie, według własnych, wewnętrznych praw (zasada przyczynowości), wewnętrznej logiki, z którą człowiek winien żyć w zgodzie. Siła sprawcza, zwana Bogiem, po zakończeniu kreacji wygaśa, nie może więc interweniować w bieg wydarzeń świata rozwijającego się, ani też w ludzkie życie”.

³⁴ Por. też opracowanie na temat ateizmu Zofii Zdybickiej: <http://www.ptta.pl/pef/pdf/a/ateizm.pdf>, 11.08.2014, gdzie w punkcie drugim termin ten określany jest, przy podkreśleniu całej jego złożoności definicyjnej, jako doktryna „[...] uznająca absolut pozbawiony jednego lub kilku atrybutów Boga (panteizm, panenteizm, deizm)”.

³⁵ Zob. <http://plato.stanford.edu/entries/pantheism/>, 07.06.2014. Por. kontrowersje filozoficzne z początku XVIII w. związane z interpretacją systemu Barucha Spinozy – tzw. sporu o panteizm.

³⁶ Mówiąc o religijności ma się tu na myśli związane ze sferą boskości, absolutu – bez odniesień do definicyjnych wyznaczników religii jako fenomenu społecznego i kulturowego.

pełnie nieznaną), ani też nie chcąc jej określać przez analogię ze skutkiem za pomocą wyobraźni [...]”³⁷. Innymi słowy, system religijny opiera się według Majmona na kategorii przyczyny przyczyn (swoistej przyczyny ontycznej), a system prawdziwie religijny na odwoływaniu się w ramach swojej doktryny do jednej tylko przyczyny (przyczyny ostatecznej, czyli Boga). Panteizm Spinozy jest zatem religijny, w nim bowiem wszystko sprowadza się do boskiej substancji jako jedynie istniejącej przyczyny³⁸.

3. Kategoria przyczyny przyczyn w odniesieniu do ateizmu oraz systemu myślowego Spinozy według optyki Majmona

Jak zasygnalizowano powyżej, w przemyśleniach Majmona na temat ateizmu i religii ważną rolę odgrywa kategoria przyczyny. Ateizm mianowicie – tj. w terminologii Majmona „ateistyczny system teologii”³⁹ – odrzucać ma całkowicie pojęcie pierwszej przyczyny⁴⁰. O ateizmie mówi filozof:

Wszelkie skutki są w tym systemie sprowadzane do odrębnych przyczyn, znanych bądź nieznanych. Nie widzi on przecież potrzeby przyjęcia jakiegoś związku pomiędzy różnymi skutkami, gdyż w każdym razie z konieczności należałoby podstawy tego związku poszukiwać poza tym systemem⁴¹.

Tymczasem doktryna spinozjanizmu zakłada „[...] jedną i tę samą substancję jako bezpośrednią przyczynę wszelkich różnorodnych skutków, które rozpatrywane być winny, jako predykaty jednego i tego samego podmiotu”⁴². Tym samym filozofia Spinozy nie może według Majmona wyznaczać ateizmu – wszystko bowiem odnosi się u holenderskiego filozofa do boskiej substancji, która pozostaje przyczyną przyczyn i jest na samym początku

³⁷ S. Majmon, *Autobiografia*, t. 1, s. 125.

³⁸ Systemy religijne, w których występuje wielość przyczyn to religie politeistyczne (i są one według Majmona błędne, oparte bowiem na iluzji; zob. tamże, s. 124–125). Z kolei w judaizmie – podobnie jak w spinozjanizmie – występuje jedna przyczyna wszelkich skutków (skoro istnieje jeden Bóg), stąd religia ta jest według kryterium Majmona „religią prawdziwą”.

³⁹ Tamże, s. 125.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ Tamże.

⁴² Tamże.

łańcucha przyczyn wszelkich skutków. W systemie tym występuje jedność przyczyn w przyrodzie: „Każdy szczególny skutek w działaniach natury sprowadza się u Spinozy nie do swojej przyczyny najbliższej (która jest tylko modus), lecz bezpośrednio do swojej pierwszej przyczyny, czyli substancji, która wspólna jest wszystkim istotom”⁴³. A że kategoria przyczyny, jako przyczyny przyczyn, jest tu w istocie religijna – ową ostateczną przyczynę przyczyn, do której wszystko się sprowadza, ustanawia wszelako bóstwo (nie może być inaczej: i według Majmona to Bóg jest bezpośrednią przyczyną wszelkiego bytu⁴⁴) – implikuje to, że posługujący się ową kategorią spinozjanizm musi być w pewien sposób religijny (a przynajmniej nie być ateistyczny).

Spinozjańska boska substancja, wspólna wszystkim, pozornie partykularnym, bytom, jest pierwszą przyczyną (swoistą przyczyną ontyczną), podczas gdy modyfikacje (*modi*) substancji wyznaczają tzw. przyczyny najbliższe⁴⁵ w łańcuchu przyczynowościowym, które ostatecznie sprowadzają się do przyczyny (tj. substancji) jako przyczyny wszystkich skutków w świecie (tj. w bóstwie, w przyrodzie). I to w owej przyczynowościowej cesze panteistycznego bóstwa Spinozy upatruje Majmon przeciwwagi dla filozoficzno-religijnego stanowiska ateizmu: Bóg (jako substancja) jako kategoria będąca korelatem dla kategorii przyczyny (pierwszej przyczyny) stanowi o ostatecznym, absolutnym – tj. *nomen omen* religijnym – wymiarze rzeczywistości.

Nawiasem mówiąc, Spinozjańską substancję można ujmować także w kategoriach Gottfrieda Wilhelma Leibniza zasady racji dostatecznej, odwołanie do której występuje w próbach przeprowadzenia kosmologicznego dowodu na istnienia Boga. Jest to aposterioryczny argument *a contingentia mundi* – z przygodności świata, i zdaje się występować we wnioskowaniu Majmona o systemie Spinozy. Zasada racji dostatecznej stwierdza, że wszystko, co istnieje, musi posiadać jakąś swoją przyczynę („rację”), która z kolei posiada swoją przyczynę itd., aż w końcu dochodzi się do poziomu przyczyny pierwszej, ostatecznej i koniecznej, czyli przyczyny („racji”) dostatecznej, nieposiadającej już swojej własnej przyczyny. W religiach teistycznych taką racją jest osobowy, transcendentny Bóg, a więc przyczyna zewnętrzna względem pozostałych przyczyn. W systemie panteizmu Spinozy „cechę” konieczności

⁴³ Tamże, s. 125–126.

⁴⁴ Tamże, s. 178.

⁴⁵ Tamże, s. 126.

i ostateczności bytu przyjmuje sam świat, przyroda, będąca jednakże boskością. Racją dostateczną u Spinozy jest boska substancja immanentna światu⁴⁶.

Majmon argumentuje w istocie za traktowaniem substancji Spinozy jako ostatecznej, absolutnie koniecznej przyczyny wszelkich innych przyczyn w świecie. Do niej bowiem sprowadzają się wszelkie skutki, przyczyny bliższe i dalsze. Warto zauważyć, że skoro przedstawione wnioski jest (kosmologicznym) dowodem na istnienie Boga, i wnioski to można pozytywnie przeprowadzić w odniesieniu do założeń filozofii Spinozy, a dokładniej do fundamentalnej dla tego systemu myśli kategorii boskiej substancji, to należy uznać, że istnienie Boga zostało tu dowiedzione, tym samym, że panteizm Spinozy nie powinien być traktowany jako ateizm⁴⁷.

4. Akosmiczny charakter spinozjanizmu według Majmona oraz jego pankosmiczny charakter w propozycji niniejszej pracy

Majmon sugeruje, że filozoficzny system Spinozy zamiast ateizmem zwany powinien być akosmizmem („systemem akosmicznym”)⁴⁸. Czyni to nie-

⁴⁶ Por.: „[...] zasada racji dostatecznej dowodzi jedynie istnienia jakiegoś bytu koniecznego. [...] To mogłaby być Substancja Spinozy, która jest absolutnie konieczną przyczyną siebie i wszystkiego, wieczną i nieskończoną, lecz immanentną (jej skutki są w niej) i pozbawioną [...] jakichkolwiek cech antropomorficznych: świadomości, woli, miłości” (A. Comte-Sponville, *Duchowość ateistyczna. Wprowadzenie do duchowości bez Boga*, przeł. E. Aduszkiewicz, Warszawa 2011, s. 94). Zob. też kolejny przypis.

⁴⁷ Przytaczany w przypisie powyżej Comte-Sponville stwierdza natomiast: „Spinoza nazywa ją [substancję – D. B.] oczywiście Bogiem, ale nie jest to Pan Bóg, to tylko Natura (na tym polega spinozjański panteizm: „*Deus sive Natura*, Bóg, czyli Natura”), która nie jest podmiotem i nie dąży do żadnego celu. Po co więc się modlić, skoro ona nie słucha? Jak być jej posłusznym, skoro o nic nas nie prosi? Dlaczego jej ufać, skoro się nami nie zajmuje? Co wtedy pozostaje z wiary? W tej sprawie Leibnitz się nie mylił. Panteizm Spinozy jest bliższy ateizmowi niż religii” (tamże). Siłą rzeczy nie zgadzamy się z takim ujęciem problemu. Istnienie Boga jest dowodliwe na gruncie systemu Spinozy i na mocy argumentu kosmologicznego, nie jest więc system ten ateizmem: mimo że nie jest religią teistyczną z tutejszym osobowym, wspierającym, wysłuchującym Bogiem.

⁴⁸ Co ciekawe, utożsamienia spinozjanizmu z akosmizmem dokonał też sam Georg Wilhelm Friedrich Hegel. Zob. jego *Theorie Werkausgabe*, t. 20, red. E. Moldenhauer, K. M. Michel, Frankfurt a. M., 1969–1971, s. 177, gdzie interpretując filozofię Spinozy, pisze: „tylko Bóg istnieje, wszelka świeckość nie ma prawdy. Można by więc słuszniej nazwać jego system akosmizmem” (za: J. Schmidt, *Teologia filozoficzna*, przeł. P. Domański, Kęty 2006, s. 274).

stety w jednym tylko zdaniu: „Należałoby go [tj. panteizm Spinozy – D. B.] raczej nazwać systemem akosmicznym⁴⁹, swojego postulatu nie rozwijając. Wydaje się, że Majmon proponuje takie ujęcie z powodu zaprzeczania przez akosmizm nie istnieniu Boga (jak jest w sytuacji ateizmu), a z powodu zaprzeczania przez niego realnej esencjalnej różnorodności rzeczywistości, przejawionego bytu, świata, kosmosu (gr. *a-* – ‘nie’; *kósmos* – ‘porządek’, ‘ład’). Akosmizm cechuje bowiem asercja co do istnienia rzeczywistości boskiej, wszelako boskości jako jedyne, wyłącznie istniejącego dominium. Bóg zrównany zostaje tu ze światem, całością przyrodniczego wszechbytu (kosmosem): świat to jedyna (boska) rzeczywistość – czemu w istocie bardzo blisko do doktryny panteizmu. W myśl tego przekonania filozoficzny system Spinozy – ze względu na tezę o monizmie substancji świata (bóstwa) – posiadać ma według Majmona akosmiczny charakter.

Niemniej, akosmizm w swoich założeniach stanowi o nieistnieniu materii, a doktryna panteistyczna Spinozy uchodzi *de facto* za panteizm materialistyczny (naturalistyczny), co wyznacza sprzeczność. Panteizm materialistyczny nie zezwala bowiem na tezę o nierealności świata fizycznego, o nieistnieniu materii. Materia (*res extensa*) jest tu realna, przy czym przeniknięta (wyraz immanencji) boską siłą duchową (*res cogitans*). Monistyczny panteizm Spinozjański nie mówi jednocześnie o statusie złudzeń, podczas gdy według akosmizmu każda istniejąca we wszechświecie rzecz ma być w istocie formą złudzenia myśli. Dla akosmizmu świat/wszechświat (kosmos) nie posiada statusu realnego bytu, *ergo* nie istnieje – jest jedynie złudną (iluzoryczną) hipostazą absolutnego bóstwa. W panteizmie Spinozy jest natomiast inaczej: świat, kosmos (jako wszechbyt) jest jak najbardziej realny i prawdziwy. Staje się po prostu synonimiczny z kategorią Boga.

W tej perspektywie, mówiąc o panteizmie, bardziej adekwatne byłoby, jak się zdaje, posłużenie się koncepcją pankosmizmu, głoszącą mianowicie, że jedyną realną rzeczywistością jest właśnie świat (gr. *pan* – ‘wszystko’; *kósmos* – ‘porządek’, ‘ład’)⁵⁰. Pankosmizm stanowiłby zatem analogat dla Spinozjańskiego panteizmu naturalistycznego. W filozofii tego ostatniego stanowiła świat, jako całość przyrody (bytu), wyjaśniany jest przy użyciu kategorii bóstwa, natomiast – co kluczowe – bóstwa immanentnego (panteizm musi

⁴⁹ S. Majmon, *Autobiografia*, t. 1, s. 126.

⁵⁰ *Religia. Encyklopedia PWN*, wydanie na CD (wersja 1.0), Wydawnictwo Naukowe PWN S.A. 2003; hasło „pankosmizm”.

o Bogu orzekać chociażby przez wzgląd na etymologię: gr. *pán* – ‘wszystko’; *theós* – ‘bóg’).

Gdy chodzi o pankosmizm, to tenże, traktując o teleologii świata *per se*, również powołuje się na koncepcję immanentyzmu – tutaj jako immanentnej celowości świata-kosmosu (przyrody) stanowiącego *monos* dynamiczny (*nota bene* jest to wyraz monizmu). Można zatem ujmować pankosmizm jako pogląd odwołujący się do koncepcji bóstwa, jakkolwiek nie w jego (bóstwa) wymiarze transcendentnym, a immanentnym właśnie (podobnie jak to się czyni w panteizmie⁵¹). Pankosmizm neguje Boga, ale jedynie Boga transcendentnego – nie immanentnego. A i w panteizmie bóstwo jest czynnikiem immanentnym na planie przyrodniczego wszechbytu.

System Spinozy – jako panteizm naturalistyczny, w którym duchowa boska siła pozostaje immanentna przyrodzie (*deus sive natura*) – lepiej byłoby zatem określać pankosmizmem⁵² niż akosmizmem (jak chciałby Majmon). Świat, całość przyrody (przyrodniczy *monos*) zachowuje bowiem swój realny charakter w panteizmie Spinozy oraz w pankosmizmie – natomiast nie w akosmizmie.

Ponieważ pankosmizm zaprzecza idei Boga transcendentnego, przeto na powierzchownym poziomie określałoby się to stanowisko jako ateistyczne – zgodnie z redukcjonistyczną definicją ateizmu jako przekonania (*resp.* stanowiska filozoficzno-religijnego) negującego istnienie Boga teistycznego, a zatem transcendentnego, jedyne i upersonifikowanego (taki Bóg bowiem w pankosmizmie nie występuje). Ujmowanie panteizmu Spinozy jako pankosmizmu (i stąd jako ateizmu w wąskiej perspektywie) kłóciłoby się natomiast z krytykowanym przez Majmona sposobem traktowania tej pierwszej filozofii jako ateistycznej.

Dla Majmona panteizm nie jest bowiem stanowiskiem ateistycznym, o czym stanowi fundamenta i konstytutywna dla tej pierwszej filozofii kategoria immanentnego Boga. Cecha immanentyzmu wyrażająca się w istnieniu wewnętrznego, przenikającego świat/przyrodę spirytualno-teleologicznego boskiego pierwiastka właściwa jest nie tylko Spinozjańskiemu panteizmowi, ale i pankosmizmowi. Zatem również ten ostatni nie będzie,

⁵¹ Panteizm bowiem, tak jak to zostało uprzednio zaznaczone, nie traktuje o bóstwie transcendentnym, teistycznym (co zdeterminowało określanie go w powszechnej opinii ateizmem).

⁵² *Nomen omen* termin „pankosmizm” wprowadzony został przez G. Grote’a (w XIX w.) na określenie panteizmu naturalistycznego właśnie (za: *Religia. Encyklopedia PWN*; hasło „pankosmizm”).

w szerszym ujęciu, stanowiskiem ateistycznym – co współgrałoby z wizją spinozjanizmu, oraz ateizmu, prezentowaną przez Majmona.

5. Podsumowanie

Rozważania powyższe skupiły się na ukazaniu stanowiska Salomona Majmona względem ateistycznego charakteru myśli Spinozjańskiej. Filozof neguje możliwość określania panteizmu Spinozy ateizmem, głównie ze względu na immanentny temuż systemowi (tj. spinozjanizmowi) element boskości, co determinować ma niemożliwość traktowania go jako niezwiązanego z kategorią Boga, a stanowi w istocie jedynie o jego niezwiązaniu z kategorią bóstwa teistów, które pozostaje upersonalizowane i transcendentne (inaczej niż w panteizmie). Nieateistyczny, a zatem teologiczny – a przy tym i religijny – charakter spinozjanizmu warunkuje też według Majmona obecna w tej filozofii kategoria przyczyny (jako przyczyny przyczyn). Jest ona bowiem niereprezentatywna dla ateizmu, a właściwa panteizmowi – gdzie to bóstwo ową praprzyczynę wyznacza.

Z drugiej strony, Majmon postuluje definiowanie panteizmu Spinozy jako akosmizmu (z powodu afirmowania przez akosmizm boskości jako rzeczywistości jedynie istniejącej; zrównania świata/kosmosu z bóstwem), z czym jednak optyka niniejszej pracy nie zgadza się – ze względu na iluzoryczny charakter rzeczywistości, ontycznej zasady w akosmizmie. W zamian za to sugerowane jest na poniższych stronach określanie panteistycznej filozofii Spinozy jako pankosmizmu – w tym ostatnim bowiem byt przyjmuje status realnego, co *de facto* charakteryzuje i panteizm. Ideą wspólną i pankosmizmowi, i panteizmowi jest w końcu immanentny wymiar (charakter) bóstwa, realizujący się poprzez teleologiczność (pankosmizm) i determinizm (panteizm Spinozy) świata (kosmosu)/przyrody/bytu/bóstwa.

Bibliografia

- Andrzejewski T. (red.), *Ludzie w dziejach Kożuchowa*, Kożuchów 2013.
Brylla D., *Teozofia kabalistyczna w świetle spinozjańskiego monizmu panteistycznego*, „Idea. Studia nad Strukturą i Rozwojem Pojęć Filozoficznych”, 2013, nr 25.

- Brylla D., *Życie i twórczość Salomona Majmona z uwydatnieniem okresu kożuchowskiego*, [w:] *Ludzie w dziejach Kożuchowa*, red. T. Andrzejewski, Kożuchów 2013.
- Comte-Sponville A., *Duchowość ateistyczna. Wprowadzenie do duchowości bez Boga*, przeł. E. Aduszkiewicz, Warszawa 2011.
- Gunkel H., Zscharnack L., et al. (Hrsg.), *Die Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft*, Bd. 1 (A–D), Tübingen 1927, hasło „Atheismus” (‘ateizm’) [op. C. Fabricius].
- Hegel G. W. F., *Theorie Werkausgabe*, t. 20, red. E. Moldenhauer, K. M. Michel, Frankfurt a M., 1969–1971.
- Julia D., *Słownik filozofii*, przeł. K. Jarosz, Katowice 2006, hasło „ateizm”.
- Kołąkowski L., *Jednostka i nieskończoność. Wolność i antynomie wolności w filozofii Spinozy*, Warszawa 1958.
- Kozłowski R., *Salomon Maimon jako krytyk i kontynuator filozofii Kanta*, Poznań 1969.
- Lewkowicz J., *Salomon Majmon i jego filozofia (szkic do sylwetki)*, Warszawa 1908.
- Maimon S., *Kritische Untersuchungen über den menschlichen Geist, oder das höhere Erkenntnis- und Willensvermögen*, Lipsk 1797.
- Maimon S., *Lebensgeschichte*, Berlin 1792.
- Maimon S., *Versuch über die Transcendentalphilosophie. Mit einem Anhang über die symbolische Erkenntnis und Anmerkungen von Salomon Maimon aus Litauen in Polen*, Berlin 1790.
- Majmon S., *Autobiografia*, t. 1, przeł. L. Belmont, Warszawa 2007.
- Majmon S., *Autobiografia*, t. 2, przeł. L. Belmont, Warszawa 2007.
- Mark B., *Salomon Majmon (W dwusetną rocznicę urodzin)*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego”, lipiec–grudzień 1954, nr 11–12.
- Onfray M., *Traktat ateologiczny. Fizyka metafizyki*, przeł. M. Kwaterko, Warszawa 2008.
- Rahner K., Vorgrimler H., *Mały słownik teologiczny*, przeł. T. Mieszkowski, P. Pachciarek, Warszawa 1987, hasło „ateizm”.
- Schmidt J., *Teologia filozoficzna*, przeł. P. Domański, Kęty 2006.
- de Spinoza B., *Etyka*, przeł. I. Myślicki, Warszawa 1991.
- de Spinoza B., *Pisma wczesne*, przeł. L. Kołąkowski, Warszawa 1969.
- de Spinoza B., *Traktat krótki o Bogu, człowieku i jego szczęśliwości*, [w:] B. de Spinoza, *Pisma wczesne*, przeł. L. Kołąkowski, Warszawa 1969.
- de Spinoza B., *Zasady filozofii Kartezjusza w porządku geometrycznym wywiedzione*, [w:] B. de Spinoza, *Pisma wczesne*, przeł. L. Kołąkowski, Warszawa 1969.
- Tyloch W., et al. (red.), *Leksykon religioznawczy*, Warszawa 1988, hasło „deizm”.
- Woleński J., *O Salomonie Majmonie*, [w:] S. Majmon, *Autobiografia*, t. 1, przeł. L. Belmont, Warszawa 2007.
- Wolff S. J., *Maimoniana. Oder Rhapsodien zur Charakteristik Salomon Maimon's*, Berlin 1813.

Źródła elektroniczne:

- „Ateizm” (op. Zofia Zdybicka), Polskie Towarzystwo Tomasz z Akwinu, <http://www.ptta.pl/pef/pdf/a/ateizm.pdf>, 11.08.2014.
- Religia. Encyklopedia PWN, wydanie na CD (wersja 1.0), Wydawnictwo Naukowe PWN S.A. 2003, hasło „pankosmizm”.
- “Salomon Maimon: Schriften”, Salomon Maimon Gesellschaft, <http://www.salomon-maimon.de/werk/schriften.php>, 20.03.2014.
- Stanford Encyclopedia of Philosophy, <http://plato.stanford.edu/entries/pantheism/>, hasło “Pantheism”, 07.06.2014.

Abstract

On the Non-atheistic and Acosmic Character of Pantheistic Philosophy of Spinoza According to Salomon Maimon

The article presents Salomon Maimon's view on the pantheistic philosophy of Baruch Spinoza and Maimon's conviction that the system in question cannot be defined as atheism. The Jewish thinker (a Pole by birth) states that Spinozian philosophy should be rather called acosmism which term is suggested by Maimon due to the fact that this system of thought affirms the sole reality of God (what also does the pantheism) – what, on the other hand, denies the credibility of defining Spinoza's philosophy as atheism. However, the article shows that the more adequate term with regard to the pantheistic philosophy of Spinoza would be pancosmism. The last seems to better correspond to the theses of pantheism – the determinant common for both the pantheism and pancosmism (at the same time not exemplaristic for acosmism) is namely the real (actual) status of (divine) reality.

Key words: Maimon, Spinoza, pantheism, monism, atheism, pancosmism, acosmism